

# NACIONĀLKOMUNISTU EKONOMISKĀ PROGRAMMA – VAI TĀDA BIJA?\*

*Daina Bleiere*

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece.  
Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

Pastāv uzskats, ka latviešu nacionālkomunistiem 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē bija ekonomiska koncepcija vai programma, kuru izstrādāja Pauls Dzērve. Jautājums par nacionālkomunistu (Eduarda Berklava, P. Dzērves u.c.) ekonomiskajiem uzskatiem un šādas koncepcijas pastāvēšanu rakstā aplūkots tā laika PSRS ekonomisko reformu (decentralizācijas) kontekstā, kas izraisīja cerības uz republiku tiesību paplašināšanu, tajā skaitā arī to tautsaimniecības racionālāku attīstību. Dokumentu analīze parāda, ka mēs nevaram runāt par nacionālkomunistu ekonomisko koncepciju vai programmu, lai gan P. Dzērveim bija nodoms tādu izveidot un viņa izstrādātajā pētniecības programmā bija daži konceptuāli uzstādījumi.

*Atslēgas vārdi:* nacionālkomunisms, ekonomika, Eduards Berklavs, Pauls Dzērve, tautas saimniecības padomes, ekonomikas decentralizācija PSRS.

## IEVADS

Nacionālkomunistu ekonomiskās nostādnes tādā vai citādā veidā tiek aplūkotas visās publikācijās, kurās analizēta Latvijas ekonomika 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē,<sup>1</sup> kā arī darbos, kas veltīti tieši latviešu nacionālkomunistu darbībai.<sup>2</sup> 2017. gadā publicētajā “Latvijas tautsaimniecības vēsturē”, kurā visai plaši analizēta Latvijas PSR ekonomiskā attīstība 50. gados, it sevišķi finansiālajā (budžeta veidošanās) aspektā, raksturota arī nacionālkomunistu darbība PSRS ekonomikas decentralizācijas kontekstā. Darbā ir norādīts, ka “no 1957. līdz 1959. gadam tika īs-

---

\* Raksts izstrādāts projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

tenota virkne pasākumu, lai solīto decentralizāciju no vārdiem pārvērstu darbos. [...] Tika ierobežota imigrācijas plūsma, koriģēti ekonomiskās attīstības plāni...”<sup>3</sup> Arī citi autori norāda uz tādām nacionāļkomunistu ekonomiskās politikas izpausmēm kā opozīcija jaunu smagās rūpniecības uzņēmumu veidošanai un esošo paplašināšanai, ar to saistītās imigrācijas ierobežošana, tādu nozaru attīstīšana, kas apkalpotu vispirms Latvijas iedzīvotāju intereses. Tomēr šie apgalvojumi prasa rūpīgāku pārbaudi. Ja pasākumi imigrācijas ierobežošanai, vismaz Rīgā, nenoliedzami tika veikti, un to pierāda arhīva materiāli un statistika, tad jautājums, vai patiešām tika īstenoti kādi pasākumi smagās rūpniecības ierobežošanai vai arī runa ir par atsevišķām idejām, kas tika izteiktas, bet netika realizētas, prasa dziļāku izpēti.

Latvijas nacionāļkomunisma pētniecībā ir izplatīts viedoklis, ka runa nav tikai par atsevišķām nostādnēm, bet ka Eduardam Berklavam un citiem nacionāļkomunistiem bija noteikta ekonomiska programma (vai arī koncepcija), kuru bija izstrādājis ekonomists, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (ZA) Ekonomikas institūta direktors 1958.–1960. gadā Pauls Dzērve.<sup>4</sup> Ir arī pētnieki, kas uzskata, ka par šādu programmu nevaram runāt.<sup>5</sup> Priekšstats, ka nacionāļkomunistiem ir bijuši noteikti mērķi tautsaimniecībā, lielā mērā balstās pret viņiem vērstajās apsūdzībās 1959. gadā, taču tās jāvērtē kritiski, jo E. Berklava un P. Dzērves kritiķi izrāva atsevišķus apgalvojumus no konteksta, demagoģiski sagrozīja tos u.tml. Tādēļ būtiski ir izanalizēt, kas no Arvīda Pelšes un viņa piekritēju inspirētās kritikas atspoguļo patiesās nacionāļkomunistu idejas, bet kas bija ļaunprātīgu manipulāciju rezultāts.

Šā raksta mērķis ir noskaidrot, vai patiešām nacionāļkomunistiem bija sava ekonomiskā programma vai koncepcija. Ar ekonomisko programmu vai koncepciju būtu jāsaprot skaidri formulētas Latvijas ekonomikas attīstības vadlīnijas 10–15 gadu perspektīvā (respektīvi, aptuveni līdz 70. gadu vidum). Atšķirība starp programmu un koncepciju ir tāda, ka ar koncepciju būtu

jāsaprot vispārējās nostādnes, savukārt programma paredzētu instrumentus konceptuālo nostādņu īstenošanai.

Lai īstenotu izvirzīto mērķi, ir nepieciešams risināt vairākus uzdevumus: 1) raksturot PSRS ekonomisko reformu kontekstu, kurā izveidojās priekšnoteikumi nacionālkomunistu uzskatu formulēšanai un darbībai ekonomikas jomā; 2) aplūkot P. Dzērves izstrādāto pētniecības programmu “Latvijas PSR tautsaimniecības attīstības perspektīvas” (tālāk tekstā – “Perspektīvas”) un izvērtēt, vai to var uzskatīt par nacionālkomunistu ekonomisko programmu vai arī koncepciju; 3) analizēt izteikumus par smagās rūpniecības uzņēmumu attīstīšanu, plaša patēriņa preču ražošanas prioritāti un par darba ražīguma paaugstināšanu rūpniecībā kā nacionālkomunistu programmatisko nostādņu izpausmi.

Raksts balstās pārsvarā uz arhīva dokumentu analīzi. Izmantotie dokumenti koncentrējas vairākos fondos. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LVA) tie ir Latvijas PSR Valsts plāna komitejas (VP)<sup>6</sup> sēžu protokoli un nodaļu materiāli (693. fonds), Ministru padomes biroja sēžu protokoli (270. f.), Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) dokumenti (PA-101. f.), Valsts plāna komitejas partijas organizācijas sapulču un biroja sēžu protokoli (PA-783. f.), Ministru padomes partijas organizācijas materiāli (PA-804. f.), ZA Ekonomikas institūta partijas organizācijas sanāksmju un sēžu protokoli (PA-819. f.), ZA Ekonomika institūta un ZA Prezidija dokumenti, kas atrodas Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) arhīvā, kā arī Eduarda Berklava fonda materiāli LU Akadēmiskajā bibliotēkā (AB R1387).

Visus nosauktos avotus var sadalīt divās grupās. Pirmā attiecas uz laika posmu no 1956. gada līdz 1959. gada jūnijam, un tie 1) raksturo PSRS ekonomisko reformu kontekstu, kurā notika nacionālkomunistu darbība, un 2) sniedz ieskatu ekonomiskajās un politiskajās diskusijās, kas šajā laikā notika Latvijā, un atspoguļo E. Berklava, P. Dzērves u.c. nacionālkomunistu viedokļus.

Jāatzīst – daudzos gadījumos šis ieskats ir diezgan fragmentārs. Daļēji to var izskaidrot ar arhīva dokumentācijas formēšanas principiem, tomēr dažos gadījumos rodas aizdomas, ka pēc 1959. gada 7.–8. jūlija ārkārtas plēnuma ir notikusi dokumentu “tīrīšana”. Tā no Valsts plāna komisijas sēžu protokoliem izriet, ka P. Dzērve un Indriķis Pinksis laikā, kad viņi bija komisijas locekļi, ir piedalījušies tikai pirmajā sēdē pēc iecelšanas amatā – 1958. gada 5. novembrī. Tas nav visai ticami, un ir liecības, ka tas tā nebija. Turklāt šajā laika posmā komisijas sēžu protokoli ir ļoti formāli – tiek fiksēts izskatāmais jautājums un lēmums, atšķirībā no agrākās prakses, kad bija izklāstīti arī sēdes dalībnieku izteikumi. Nav atrodams arī Zinātņu akadēmijas kopsapulces protokols, kurā P. Dzērve ziņoja par pētniecības programmu “Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības perspektīvas”, kā arī pašas minētās programmas teksts oriģinālā (krievu valodā), kaut ir zināms, ka tā bija hektografēta 100 eksemplāros,<sup>7</sup> lai gan tas bija saglabājies privātajos arhīvos. Diezgan sīki dokumenta tekstu 1989. gadā ir izklāstījis vēsturnieks Ēriks Rozenbaums, diemžēl nenorādot avotu.<sup>8</sup> Pilns teksts no ekonomista Benjamiņa Treija arhīva tulkojumā latviešu valodā publicēts “Latvijas Vēstnesī” 1999. gadā.<sup>9</sup>

Otra dokumentu grupa attiecas uz laika posmu pēc 1959. gada jūnija plēnuma un aptuveni līdz 1961. gada beigām, un tie raksturo vajāšanas, kas tika vērstas pret nacionālkomunistiem, it īpaši pret E. Berklavu, P. Dzērvi un viņu atbalstītājiem. Dažos gadījumos viņu mēģinājumi izskaidrot savu darbību sniedz priekšstatu par viņu ekonomiskajiem uzskatiem un darbības motivāciju, taču lielākā daļa materiālu parāda, kādā veidā oponenti interpretēja viņu uzskatus un darbību.

Rakstā ir izmantoti arī publicētie dokumenti, piemēram, PSKP CK pārbaudes brigādes ziņojums 1959. gada jūnijā,<sup>10</sup> t.s. Maskavas komisijas slēdziens par Ekonomikas institūta darbu,<sup>11</sup> kā arī “Padomju Latvijas Komunistā” 1988. gadā publicētā 1959. gada 7.–8. jūlija slēgtā plēnuma stenogramma.<sup>12</sup> Izmantoti

arī P. Dzēves un B. Treija raksti presē.<sup>13</sup> Nozīmīgs avots bija notikumu aculiecinieka un līdzdalībnieka Pētera Guļāna atmiņas,<sup>14</sup> kā arī 1999. gadā publicētā intervija ar B. Treiju.<sup>15</sup> Raksta sagatavošanā būtiska nozīme bija arī E. Berklava grāmatai “Zināt un neaizmirst”.<sup>16</sup>

## REPUBLIKU PILNVARU PALIELINĀŠANA EKONOMIKAS JOMĀ UN TĀS IETEKME UZ LATVIJAS VADĪBU

Nacionālkomunistu ietekmes laiks Latvijas PSR politikā bija visai neilgs, aptuveni 3,5 gadi (no 1956. gada līdz 1959. gada vidum), bet ietekmes maksimums bija vēl īsākā laika posmā – no LKP 15. kongresa 1958. gada janvārī līdz LKP 7. ārkārtas plēnumam 1959. gada 7.–8. jūlijā. Tas, ka nacionālkomunisti varēja nokļūt varas pozīcijās, kas ļāva ietekmēt Latvijas attīstību, bija PSRS notiekošās daļējās režīma liberalizācijas rezultāts. Tās ietvaros tika mēģināts atrast veidu, kā centralizēto ekonomikas un valsts vadības modeli padarīt dinamiskāku, mazāk birokrātisku, atraisot zemāko pārvaldes līmeņu un visas sabiedrības enerģiju. Taču šie mēģinājumi pastāvīgi atdūrās pret bailēm no tā, ka “centrs” varētu zaudēt kontroli, un šīs bailes vienmēr ņēma virsroku.

1954.–1956. gadā mēģinājumi reformēt tautsaimniecības vadību bija visai nekonsekventi un pretrunīgi. Vadošie ekonomisti un rūpniecības vadītāji piedāvāja savstarpēji nesavienojamus rīcības variantus, turklāt reformas ietekmēja arī cīņa par varu, kas notika Padomju Savienības vadībā. Pols Gregorijs (*Paul R. Gregory*) un Roberts Stjuarts (*Robert C. Stuart*) norāda, ka plānveida ekonomiskās sistēmas reformas var iedalīt trīs grupās (tās savstarpēji pārklājas): organizatoriskas izmaiņas, plānošanas uzlabošana un decentralizācija.<sup>17</sup> Visas trīs grupas pastāvēja PSRS ekonomiskās sistēmas reformās, kas tika īstenotas 1954.–1956. gadā un it sevišķi 1957.–1964. gadā, kad valsts vienpersōniskais vadītājs bija Ņikita Hruščovs.

Sākotnēji tika īstenota daļēja rūpniecības vadības decentralizācija, nododot daļu uzņēmumu no Vissavienības ministrijām republiku pārvaldē. Piemēram, 1955. gadā 39 Latvijas uzņēmumi tika nodoti koprepublikāniskām ministrijām, respektīvi, tie nokļuva republikas Ministru padomes pārziņā.<sup>18</sup> Mērķis bija atbrīvot centrālās iestādes no sīkumainas kontroles, lai tās vairāk uzmanības varētu veltīt attiecīgās nozares politikas veidošanai. Republikām bija jākontrolē uzņēmumu ikdienas darbība, bet “centrs” saglabāja pilnīgu kontroli pār finanšu resursu sadali, kā arī pār ekonomikas plānošanu.<sup>19</sup> 1955. gada maijā republiku tiesības ekonomikas plānošanas un budžeta sadales jomā tika palielinātas, bet kredīta, piegāžu un cenu politika joprojām pilnībā tika veidota Maskavā, turklāt republikas nevarēja brīvi rīkoties arī tajās jomās, kurās to tiesības bija paplašinātas, jo savi lēmumi tām bija jāaskaņo ar atbilstošām Vissavienības institūcijām. 1956. gadā tika palielināta republiku vadības iesaiste plānošanā, bet 1957. gada valsts plāna izstrāde republiku līmenī izrādījās neapmierinoša un tika izskatīta recentralizācijas iespēja.

Tomēr 1957. gada sākumā negaidīti notika pavērsiens uz gluži pretēju politiku – pilnīgu rūpniecības vadības decentralizāciju. Būtībā tā bija vienīgā radikālā ekonomiskā reforma PSRS, kas notika pēc Staļina nāves. Ekonomikas vadībai teritoriālā līmenī izveidoja tautas saimniecības padomes (sovnarhozus – saīsinājums no krievu val. *sovet narodnovo khoziaistva*). Republikās, kurās nebija dalījuma apgabalos, tajā skaitā Latvijā, tika nodibināta viena tautas saimniecības padome (TSP), bet tajās, kurās šāds dalījums pastāvēja, nodibināja vairākas (dažkārt vienā padomē iekļāva vairākus apgabalus). Latvijā republikas TSP pārziņā 1957. gadā nonāca vairāk nekā 70 procentu rūpniecības uzņēmumu. Tautas saimniecības padome darbojās republikas Ministru padomes kontrolē, kuras pārziņā atradās arī vietējiem varas orgāniem pakļautie rūpniecības uzņēmumi (rajonu rūpkombināti, ķieģeļu rūpnīcas, kaļķu ceplī utt.), kas nebija pakļauti TSP. Tādējādi republikas Ministru padome 1957. gadā

kontrolēja uzņēmumus, kas saražoja 96,5% rūpniecības produkcijas.<sup>20</sup> Tomēr jaunu uzņēmumu celtniecības un izvietojšanas, izejvielu sagādes un produkcijas noieta plānošana joprojām bija PSRS Valsts plāna komitejas prerogātīva, un republikas TSP un Ministru padomes ieceres varēja īstenot tikai ar Maskavas akceptu. Turklāt jāņem vērā, ka centralizētā pārvaldē joprojām atradās nozares un uzņēmumi, kas ražoja militāru vai stratēģiskas nozīmes produkciju, tajā skaitā elektroenerģētika, ķīmiskā rūpniecība u.tml. Lai vadītu centralizēti kontrolētās jomas un uzņēmumus, ministriju vietā izveidoja PSRS valsts komitejas.

Neskatoties uz šiem ierobežojumiem, republikas iespējas bija pieaugušas, jo TSP ietvaros bija iespējams pārdalīt prioritātes un finansējumu uzņēmumu rekonstrukcijai, paplašināšanai un jaunu objektu celtniecībai (saskaņojot ar PSRS Ministru padomi un Valsts plānu). Teritoriālais ekonomikas pārvaldības princips atviegloja arī uzņēmumu savstarpējo kooperāciju Latvijā. Tas ļāva pievērsties nozarēm, kuras iepriekšējās kārtības apstākļos cieta no nepietiekama finansējuma attīstībai, jo atradās republikas pakļautībā.

Jāuzsver, ka decentralizācija jau no paša sākuma nebija konsekventa, tai bija daudz pretinieku Maskavā, un TSP funkcijas un pilnvaras drīz pēc to nodibināšanas sāka samazināt. Turklāt PSRS Valsts plāna komiteja bija pieradusi nerēķināties ar republikām un nereti mēģināja atņemt tām jau agrāk piešķirtās tiesības.<sup>21</sup> 1959. gadā notika zināmas izmaiņas rūpniecības plānošanas decentralizācijas virzienā, tajā skaitā republiku Ministru padomēm piešķīra tiesības apstiprināt (nevis tikai saskaņot, kā agrāk) kopējos perspektīvos republikas tautas saimniecības attīstības plānus.

Būtiska nozīme šajā kontekstā bija arī septiņgades plāna sastādīšanai. Tieši saistībā ar to lielā mērā veidojās konteksts, kurā varam runāt par nacionālkomunistu mēģinājumiem ietekmēt Latvijas tautsaimniecības attīstību. Sestās piecgades plānu (1956–1960) PSRS pārtrauca pirms termiņa un 1959. gada sā-

kumā pieņēma septiņgades (1959–1965) plānu. Šā plāna izstrāde faktiski sākās jau 1957. gada otrajā pusē. Tā LPSR Valsts plāna, TSP, Vietējās rūpniecības un komunālās saimniecības ministrijas un Zinātņu akadēmijas kopējā sanāksmē 1957. gada 21. oktobrī VP priekšsēdētāja pirmais vietnieks Jēkabs Veldre informēja, ka jāsāk izstrādāt priekšlikumi Latvijas PSR tautas saimniecības plānam 1959.–1965. gadam. Bija paredzēts, ka plāns jau 1958. gada februārī jāizskata republikas Ministru padomē, bet martā – PSRS Valsts plānā.<sup>22</sup> Republikas priekšlikumu un savstarpējo neatbilstību saskaņošana Maskavā bija laikietilpīga. Galīgajā variantā republikas priekšlikumi septiņgadu plānam bija jāiesniedz PSRS Valsts plānam 1958. gada 15. oktobrī, bet par rajoniem (vietējo rūpniecību) līdz 25. oktobrim.<sup>23</sup> Ne visas ministrijas un rajoni tika ar to galā, vēl 16. oktobrī plāns Maskavā nebija iesniegts.<sup>24</sup> Nav skaidrs, vai tas bija iesniegts 17. oktobrī, kad to apsprieda Ministru padomes un LKP CK biroja kopējā sēdē.

PSRS mērogā pilnībā septiņgadu plāns līdz PSKP 21. kongresam, kurā tika apstiprināti plāna kontrolskaitļi, nebija izstrādāts, par ko liecināja PSRS Valsts plāna apkārtraksts 1959. gada 19. maijā.<sup>25</sup> Nebija līdz galam saskaņoti septiņgades plāna kontrolskaitļi starp republikām, tautas saimniecības padomēm un PSRS Valsts plānu. PSRS Valsts plāna komitejas priekšlikums bija pabeigt septiņgadu plāna izstrādāšanu līdz 1959. gada 1. oktobrim, t.i., līdz šim datumam pārstrādātie plāni bija republikām jāiesniedz Maskavā Valsts plānam, savukārt tam līdz 1959. gada 1. novembrim plāni bija jāpārbauda un jāziņo PSKP CK un PSRS Ministru padomei. Šī situācija radīja cerības, ka vēl ir iespējamas korekcijas. Šādu cerību izteica, piemēram, P. Dzērve savā publikācijā žurnālā “Karogs”<sup>26</sup> un republikas propagandistu konferencē 1959. gada 27. martā.<sup>27</sup>

Notikumu attīstība Latvijas PSR vadībai lika domāt, ka tās pilnvaru paplašināšana un iesaiste ekonomikas pārvaldē ir noturīga tendence, un izraisīja reakciju, uz kuru Maskava bija



cerējusi, – vietējās iniciatīvas atraisīšanos. Latvijas ekonomikas vadītāji labi apzinājās republikas ekonomikas relatīvās priekšrocības PSRS kontekstā<sup>28</sup> un vēlējās tās attīstīt, vienlaikus mazinot disproporcijas, kuras bija radījuši centralizēti un stingri hierarhiski vadītā sociālistiskā industrializācija. Latvijā notiekošie procesi nebija unikāli, līdzīgas noskaņas valdīja arī citās republikās. Tomēr situāciju šeit īpašu padarīja politiskās cīņas Latvijas varas virsotnēs un ekonomikas zinātnē, kurās E. Berklava, P. Dzēves un citu nacionālkomunistu pretiniekiem “centra” bailes no nacionālisma un separātisma izrādījās noderīgs instruments, lai izrēķinātos ar oponentiem.

#### PĒTĪJUMU PROGRAMMA “LATVIJAS PSR TAUTSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS”

Par P. Dzēves izstrādātu nacionālkomunistu ekonomisko programmu vai koncepciju nereti tiek uzskatīta pētniecības programma, pie kuras kopš 1959. gada sākuma (vai arī 1958. gada beigām) sāka strādāt Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts. Šādu priekšstatu ir veicinājuši arī ar tās izstrādi saistītu cilvēku izteikumi, piemēram, B. Treijs intervijā 1999. gadā to ir nosaucis par republikas tautsaimniecības attīstības koncepciju.<sup>29</sup> Arī citi autori, kas pieskārušies nacionālkomunistu ekonomiskajiem uzskatiem, nereti traktē pētniecības programmu kā tautsaimniecības attīstības programmu (vai koncepciju).<sup>30</sup>

Pētniecības programma bija viens no argumentiem, kuru izmantoja P. Dzēves pretinieki, lai izrēķinātos ar viņu. Zīmīgs ir LKP CK Zinātnes, skolu un kultūras nodaļas vadītājas Leontīnes Lapiņas un viņas vietnieka Nikolaja Muravjova ziņojums CK birojam par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta darba pārbaudes rezultātiem.<sup>31</sup> Slēdzienā izteiktās apsūdzības par “Perspektīvu” saturu var summēt šādi: 1) tā orientē uz Latvijas interešu pretnostatīšanu visas Padomju Savienības inte-

resēm; 2) pētniecības programmas nostādnes ir vērstas pret smagās rūpniecības nozaru attīstību republikā un paredz galvenokārt republikas iedzīvotājiem nepieciešamu patēriņa priekšmetu ražošanas attīstību; 3) programma mēģina aizstāt Valsts plāna komiteju republikas tautas saimniecības attīstības ģenerālā plāna sastādīšanā; 4) P. Dzērve “mēģina uzspiest padomju plānošanas praksei svešu materiālās ražošanas nozaru grupēšanas principu – to dališanu divās grupās: 1) nozares, kas ražo produkciju galvenokārt citiem valsts ekonomiskajiem rajoniem un eksportam, un 2) nozares, kas ražo produkciju galvenokārt Latvijas PSR tautsaimniecības un iedzīvotāju vajadzībām”; 5) P. Dzērve orientē perspektīvā plāna sastādītājus uz to, lai turpmāk republikā attīstītu vienīgi tās ražošanas nozares, kam ir vietējās izejvielas un darbaspēks.<sup>32</sup> Nedaudz modificētā formā šīs apsūdzības tika atkārtotas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu nodaļas pilnsapulces lēmumā, kas kalpoja par pamatu ZA korespondētājlocekļa nosaukuma atņemšanai P. Dzērveim 1960. gada 13. jūnijā.<sup>33</sup>

Ekonomikas institūta darba plāns 1959. gadam liecina, ka “Perspektīvas” bija viena no institūta darba tēmām, kas bija iekļauta arī kopējā Zinātņu akadēmijas darba plānā. Tēmu vadīja personīgi P. Dzērve, un tās mērķis bija “zinātniski pamatot Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības perspektīvas, republikas tautas saimniecības svarīgāko nozaru attīstības pamatvirzienus attīstītas komunisma celtniecības periodā”.<sup>34</sup> Īpaši bija uzsvērts, ka programmas uzdevums nav izstrādāt tautsaimniecības perspektīvo plānu tuvākajiem 15 gadiem, kas ir Valsts plāna uzdevums. Tēmas izstrādē bija iesaistīti 28 institūta darbinieki, bija iecerēts arī piesaistīt speciālistus no citām iestādēm. Tēma bija jāizstrādā ļoti īsā, iespējams, pārāk īsā laikā – no 1959. gada sākuma līdz 1960. gada 1. jūlijam,<sup>35</sup> un 1960. gada jūnijā bija jāiesniedz ziņojums direktīvajiem orgāniem. Bija paredzēts arī sagatavot un 1960.–1961. gadā izdot divus rakstu krājumus. Tēmas izstrādāšana notika Ministru padomes uzdevumā, un to

bija parakstījis priekšsēdētāja vietnieks E. Berklavs, taču tā nebija vietēja iniciatīva, bet gan Maskavas izvirzīts uzdevums iesaistīt zinātniekus tautsaimniecības attīstības problēmu risināšanā. Vai "Perspektīvu" izstrādes uzdošana Ekonomikas institūtam bija E. Berklava personīgā ideja, vai arī viņš parakstīja attiecīgo lēmumu tādēļ, ka atbildēja par zinātni, bet principā to varēja darīt cits vietnieks, nav īsti skaidrs. LKP CK biroja sēdē 1959. gada 15. decembrī šajā jautājumā pat izraisījās neliela polemika.

Kā liecina "Perspektīvu" teksts, pārmetumi par centieniem aizvietot Valsts plānu bija nepamatoti, bet tos var izskaidrot ar VP vadības aizvainojumu pret Ekonomikas institūtu un personīgi P. Dzērvī par neuzticēšanos tā darbinieku spējām,<sup>36</sup> kas bija izpaudusies arī E. Berklava iniciatīvā, kas tika izteikta septiņgadu plāna apspriešanas laikā 1958. gada 17. oktobrī,<sup>37</sup> Valsts plāna komisijas sastāvā iecelt Latvijas Republikāniskās Arodbiedrību padomes (LRAP) priekšsēdētāju Indriķi Pinksi un P. Dzērvī, kas arī tika izdarīts 22. oktobrī. Šis solis bija labu nodomu izraisīts, cerībā padarīt efektīvāku plānošanas darbu un palielināt arodbiedrību iesaisti ekonomikas vadībā (kas atbilda tā laika Maskavas politikai), bet acīmredzot nepatika Valsts plāna vadībai, it sevišķi priekšsēdētājam Augustam Čulītim, kurš kļuva par vienu no aktīvākajiem E. Berklava nosodītājiem.

Par spriedzi attiecībās starp institūtu un Valsts plānu liecināja arī ne visai apmierinošā sadarbība. 1959. gada 24. aprīlī institūta partijas sapulcē tika izskatīta tēmas izstrādes gaita. Tika konstatēts, ka tā notiek lēnāk nekā nepieciešams, un viens no iemesliem bija tas, ka institūta rīcībā nebija datu, kāds ir ekonomisko sakaru apjoms ar atsevišķiem PSRS reģioniem, un šādu datu acīmredzot nebija arī Valsts plāna un TSP rīcībā. Diskusijā tika norādīts, ka Igaunijas Valsts plāns ir izstrādājis speciālu anketu, lai noteiktu starprajonu sakaru apjomus, un izsūtījis uz rūpniecības uzņēmumiem. Latvijas Valsts plāns par to zināja, bet neko nedarīja, jo nebija attiecīga norādījuma no augšas.

P. Dzērve un daži runātāji ierosināja, ka jāpanāk, lai pēc iespējas ātrāk tiktu sasaukta sanāksme Ministru padomē par to, kā paliecināt Valsts plāna un Tautas saimniecības padomes iesaisti pētniecības programmā.<sup>38</sup> Izskatās, ka Valsts plāns būtībā ignorēja 31. janvārī Ministru padomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka Matīsa Plūdoņa parakstīto rīkojumu visām iesaistītajām organizācijām sniegt atbalstu Ekonomikas institūtam “Perspektīvu” izstrādē.<sup>39</sup>

Programmas konceptuālajām nostādnēm bija svarīga nozīme, jo no tās vadlīnijām bija jāvadās darbiniekiem, izstrādājot konkrētas tēmas. Pētījuma rezultātā bija “jāizstrādā priekšlikumi par Latvijas PSR tautas saimniecības racionāla **kompleksa** izveidošanu”, ar to saprotot “tādu **Latvijas PSR tautas saimniecības struktūru un specializāciju**, [...] kas nodrošinātu **visefektīvāko republikas materiālo** un darba resursu **izmantošanu** komunistiskā celtniecībā”.<sup>40</sup> Lai noteiktu tautas saimniecības nozaru optimālos attīstības līmeņus, bija paredzēts balstīties uz racionālā patēriņa normām, kas tolaik bija sava veida padomju ekonomistu “jājamzirdziņš”, jo optimistiski tika uzskatīts, ka valstiskoto plānveida ekonomiku ir iespējams racionāli plānot un organizēt, nosakot iedzīvotāju vajadzību optimālo līmeni. Pētījumu programmas galvenais saturs bija materiālo bilanču sastādīšana 1958., 1965. (pēdējam septiņgades gadam) un 1973. gadam.

Programmā bija norādīts, ka, “tikai pilnīgi ņemot vērā un ievērojot likumu par ražošanas līdzekļu apstieidzošu pieaugumu, **var nodrošināt** nepārtrauktu sociālistiskās ražošanas augšupeju, bāzējoties uz visjaunākās tehnikas plašu ieviešanu visās sociālistiskās ražošanas nozarēs un sistemātisku darba ražīguma pieaugumu”.<sup>41</sup> Respektīvi, apgalvojums, ka programmā “B” grupa (patēriņa preču ražošana) esot prioritizēta pār “A” grupu, neatbilst patiesībai.

Neiztur kritiku arī apgalvojums, ka programma paredzētu norobežošanos no PSRS tautsaimnieciskā kompleksa, tieši otrādi, tika uzsvērts, ka Latvijas ekonomika ir daļa no visas

Padomju Savienības teritoriālās darba dalīšanas, un norādīts, ka tieši šis apstāklis ražošanas perspektīvo apjomu noteikšanā ienes zināmas modifikācijas. Visas materiālās ražošanas nozares tika ieteikts sadalīt divās grupās: 1) “nozares, kuras savu produkciju ražo galvenokārt citiem valsts ekonomiskiem rajoniem un eksportam (neskaitot produkciju aizsardzībai)”, un šīs grupas nozares programmā apzīmētas kā svarīgākās no valsts un republikas interešu viedokļa; 2) “nozares, kuras savu produkciju ražo galvenokārt Latvijas PSR tautas saimniecības un iedzīvotāju vajadzībām”. Savukārt katru no šīm grupām dalīja trīs apakšgrupās atkarībā no tā, vai tās balstās uz a) vietējo izejvielu izmantošanu un esošām ražošanas jaudām; b) no tālienes izvestu izejvielu izmantošanu un esošām ražošanas jaudām; c) no tālienes ievestu izejvielu izmantošanu, turklāt nav atbilstošu ražošanas jaudu un vietējā darbaspēka. Turklāt abu grupu nozares bija paredzēts pētīt, sadalot “A” un “B” grupā. “C” apakšgrupas nozaru attīstība tika atzīta par nevēlamu, trūkstot nepieciešamajām jaudām un vietējam darbaspēkam, bet šo nozaru produkcija jāieved no citiem rajoniem.

Šo nozaru dalījumu grupās un apakšgrupās ir diezgan grūti uzskatīt par republikas un visas Padomju Savienības interešu pretnostatīšanu un lokālu, nacionālistisku tendenču izpausmi. Ekonomikas decentralizācijas apstākļos loģiski šķita izstrādāt racionālu tautsaimniecības struktūru viena ekonomiska rajona, šajā gadījumā – Latvijas ietvaros. Turklāt P. Dzērves ieteiktais dalījums grupās, iespējams, nebija unikāls. 1959. gada decembrī rakstītā paskaidrojumā, kas bija adresēts LKP CK, viņš norādīja, ka dalījums grupās ir visai tuvs PSRS ZA Ekonomikas institūta rekomendācijām, kurās republiku kompleksās ekonomikas attīstības plānošanai bija ieteikts izdalīt trīs nozaru grupas: 1) nozares, kas ir raksturīgas republikai un veido tās specializāciju; 2) nozares, kas apkalpo pirmo nozaru grupu; 3) nozares, kas apkalpo republikas vietējās vajadzības.<sup>42</sup> Tāpat norāde uz Igaunijas Valsts plāna anketu liecina, ka arī tur tika mēģināts noteikt, cik

lielā mērā rūpniecība apkalpo visu PSRS un cik lielā mērā – pašu Igauniju. Taču vienlaikus “Perspektīvas” bija drosmīgs mēģinājums risināt tautsaimniecības perspektīvās attīstības problēmas kompleksi. Kā norādīja viens no runātājiem Ekonomikas institūta zinātniskās padomes sēdē 1959. gada 6. jūnijā, citās republikās tika izstrādāti tikai atsevišķu nozaru perspektīvie attīstības plāni, bet nebija mēģinājumu aplūkot tautsaimniecību kopumā, un šajā ziņā Ekonomikas institūts varēja būt celmlauzis visas valsts mērogā.<sup>43</sup>

1959. gada 24. aprīlī institūta atklātajā partijas sapulcē produkcijas dalījumu grupās atbalstīja daļa runātāju, citi nē. Bijušā institūta direktora Jāņa Bumbiera skatījumā P. Dzēves priekšlikumi par sadalījumu grupās un par vadīšanos no racionālā patēriņa normām bija nepareizi, jo viņš gatavojoties pētīt republikas, nevis visas PSRS ražošanas spēkus, savukārt republikas patēriņa normas esot autarķija.<sup>44</sup> Šie izteikumi izraisīja P. Dzēves repliku, ka J. Bumbieris neņemot vērā republikas intereses un gribot visus novienādot un ka “mēs cīnīsimies pret dogmatismu un revizionismu, abi šie virzieni mums traucē strādāt”.<sup>45</sup> 6. jūnijā, kad “Perspektīvas” akceptēja Ekonomikas institūta zinātniskā padome, nekāda polemika neizraisījās, iespējams, tādēļ, ka J. Bumbieris nepiedalījās.

“Perspektīvas” veidā, kā tās pastāvēja 1959. gada jūlijā, bija tikai pētniecības programma, bet nekādā ziņā ne komplekss tautsaimniecības nozaru attīstības plāns. Dalījums grupās bija nevis koncepcija, bet gan instruments pētnieciskas problēmas risināšanai, lai noteiktu republikas resursus un ražošanas specializācijas perspektīvos virzienus. Par konceptuālu nostādni var uzskatīt to, ka “Perspektīvas” vadījās no nepieciešamības balstīties uz republikas iekšējiem darbaspēka resursiem un sasniegt augstāku darba ražīgumu uz ražošanas intensifikācijas rēķina.

Pēc 1959. gada jūlija plēnuma P. Dzērve acīmredzot vēl cerēja, ka viņam izdosies saglabāt savu amatu, atzīstot kļūdas un veicot prasītās izmaiņas plānos. Arī “Perspektīvās” tika noņemts

nozaru dalījums divās grupās un sešās apakšgrupās un priekšplānā izvirzīts dalījums “A” un “B” grupā, bet pētniecības programmu pārvērta par tēmu un pagarināja tās beigu termiņus līdz 1961.–1962. gadam.

LKP CK birojs 15. decembrī izskatīja Ekonomikas institūta darbu. Sēdes stenogramma rada iespaidu, ka pašas par sevi “Perspektīvu” nostādnes ne pārāk interesēja kritizētājus, kuri balstījās uz CK Zinātnes, skolu un kultūras nodaļas vadītāja vietnieka Nikolaja Muravjova ziņojumu par Ekonomikas institūta pārbaudes rezultātiem. Tie, kas saprata, par ko ir runa, piemēram, ZA prezidents Jānis Peive, kritiku izteica aizplīvurotākā formā, visu vainu uzveļot E. Berklavam, kurš it kā esot devis norādes (*ustanovki*) Ekonomikas institūtam, taču izvairījās no tiešas “Perspektīvu” kritikas, norādot, ka tās izstrādātas, vadoties no PSKP CK izvirzītā jautājuma par zinātnieku iesaisti perspektīvo plānu izstrādē, bet pētniecības programmas strīdīgie postulāti ir izskaidrojami ar normālu zinātnisko meklējumu procesu.<sup>46</sup> Respektīvi, J. Peive centās norobežoties no līdzatbildības, jo “Perspektīvas” bija akceptējis ZA Prezidijs.

Biroja sēdes uzdevums bija iznīcināt P. Dzērvi, un šim mērķim kalpoja jebkas, ko viņš bija rakstījis vai teicis, – “objektīvisms” ceļojuma aprakstā par Zviedriju, P. Stučkas valdības 1919. gada Padomju Latvijas politikas analīze, izteikumi, ka lauksaimniecības kolektivizācija Latvijā ir bijusi sasteigta, utt. Lai gan P. Dzērve atzina par pareizām visas viņam izvirzītās apsūdzības, jo tāda uzvedība tika prasīta no ikviena vadoša partijas biedra gadījumos, kad viņš kļuva par kritikas objektu, viņu vairs nekas nevarēja glābt. Mēģinājumi apelēt pie agrākajiem nopelniem padomju varas labā un izskaidrot savu darbību tika interpretēti kā nepakļaušanās. Tā A. Pelše norādīja, ka P. Dzērve esot nosūtījis vēstules Ministru padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim, LKP CK 1. sekretāram Jānim Kalnbērziņam, 2. sekretāram Vilim Krūmiņam un pašam Pelšem, un tas liecinot par viņa “politisko analfabētismu”.<sup>47</sup> Par to, ka nevis ekonomiskās kon-

cepcijas, bet gan P. Dzērve personīgi bija galvenais uzbrukumu upuris, liecina arī tas, ka viņa viedokli atbalstījušie Ekonomikas institūta darbinieki – B. Treijs, V. Tumšēvics, V. Deičs pēc lielākas vai mazākas “grēku nožēlošanas” varēja turpināt darbu institūtā, lai gan par B. Treiju CK biroja sēdē A. Pelše izteicās, ka ar tādām politiskām kļūdām viņu nevar atstāt institūtā.<sup>48</sup> Ilgākas un neglītākas vajāšanas tika vērstas pret Konstantīnu Uskovu, un to rezultātā viņam nācās aiziet no institūta, varbūt bez iespējām turpināt zinātnisko darbu, taču tas pārsvarā bija saistīts ar iekšējām “raganu medībām” pašā Ekonomikas institūtā.

Izrēķināšanās ar P. Dzērvi izcēlās ar īpašu brutalitāti, jo viņu ne tikai atcēla no institūta direktora amata, bet arī atņēma LPSR ZA korespondētājlocekļa nosaukumu, kas bija kļiedzošs gadījums ne tikai Latvijas zinātnē, un nosūtīja uz rūpnīcu darbā par ierindas ekonomistu. Salīdzinot ar galveno “grēkāzi” E. Berklavu, viņš cieta daudz smagāk, un, domājams, iemesls bija nevis tas, ka P. Dzērve būtu mēģinājis izveidot nacionāļkomunistu ekonomisko koncepciju, bet gan politiskās cīņas Latvijas varas virsotnēs un Arvīda Pelšes un viņa piekritēju priekšstati par P. Dzērvi un viņa lomu E. Berklava nometnē.

### “LABĒJIE REVIZIONISTI” UN “DOGMATIĶI”

A. Pelšes un viņa domubiedru vēlēšanos iznīcināt P. Dzērvi izraisīja vairāki faktori: 1) centieni pierādīt, ka ap E. Berklavu ir izveidojusies “grupa”; 2) priekšstats, ka E. Berklavam kāds dod padomus un konsultē, un šis cilvēks ir P. Dzērve, respektīvi, viņš ir šīs grupas intelektuālais līderis; 3) paša P. Dzērves darbība un uzskati; 4) iekšējās cīņas Ekonomikas institūtā, it sevišķi konflikts ar agrāko institūta direktoru Jāni Bumbieri.

Ideja, ka ap E. Berklavu izveidojusies “grupa”, atsevišķās runās tika izvirzīta 1959. gada 7.–8. jūlijā LKP CK plēnumā, bet 15. decembra biroja sēdē par to jau runāja kā par pašu par sevi saprotamu lietu, acīmredzot tādēļ, ka tieši ekonomikas



problemātika deva tam pateicīgu materiālu, jo var saskatīt kopīgas nostādnes E. Berklava, P. Dzērves, B. Treija izteikumos un rakstos saistībā ar republikas septiņgadu plāna izstrādi.

Tomēr līdzīgas nostādnes vēl nav pierādījums grupas pastāvēšanai. Taču ideju un pieeju līdzība deva iespēju A. Pelšem izveidot šķietami pārliecinošu grupas shēmu, kuras centrā bija E. Berklavs, kurš deva norādes saviem pakalpiņiem I. Pinksim, P. Dzērvem un Valsts plāna komitejas priekšsēdētāja vietniekam Edgaram Mūkinam. Savukārt P. Dzērves vadībā Ekonomikas institūta darbinieki izstrādāja izziņas un materiālus, kas atbalstīja E. Berklavam nepieciešamos argumentus. Šai shēmai tika piesaistīts CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs Antons Lūriņš sakarā ar izziņām par darbaspēka resursiem laukos (tās aplūkositālāk), bet, kā un vai vispār šīs izziņas bija saistītas ar E. Berklavu, nebija pateikts. Pēc vajadzības šajā shēmā varēja iekļaut vēl citus A. Pelšem un viņa līdzskrējējiem netīkamus cilvēkus (V. Krūmiņu, P. Pizānu, A. Ņikonovu u.c.), kā tas arī tika darīts. A. Pelše apgalvoja, ka E. Berklava un P. Dzērves raksti esot pat stilistiski līdzīgi un tas liecinot par kopīgu politisko līniju.<sup>49</sup> Atzīšana par grupu automātiski nozīmētu daudz bargākus sodus, iespējams, bija iecerēta arī E. Berklava kriminālvajāšana. Tomēr Maskava nevēlējās pārāk lielu Latvijas vadības nomaiņas rezonansi ne PSRS, ne it sevišķi ārzemēs, tādēļ A. Pelšem nācās no šīs idejas atteikties.

Priekšstats par P. Dzērvi kā padomdevēju acīmredzami balstījās uz viņa vispāratzīto intelektuālo kapacitāti, kuru savukārt lielā mērā noteica 50. gadu nomenklatūras darbiniekam nētipiski labā izglītība (1937.–1941. gadā viņš studēja Latvijas Universitātē ekonomiku). Kopā ar nevainojamo politisko pagātņi (komunistiskā pagrīde, kara dalībnieks, komjaunatnes CK sekretārs pēckara gados) izglītība un intelektuālā kapacitāte noteica P. Dzērves samērā straujo zinātnisko karjeru. 1953. gada martā viņu iecēla par Ekonomikas institūta direktora vietnieku zinātniskajā darbā, 1958. gada 2. janvārī ZA kopsapulcē ievēlēja par

direktoru, bet 22. maijā – par Latvijas PSR ZA korespondētājlocekli. P. Dzērve kā sava amata, tā arī redzesloka dēļ tika uzskatīts par galveno ekspertu ekonomikas jautājumos. Specializācija ekonomikas vēsturē lika iesaistīties arī diskusijās par vēsturi, tajā skaitā par P. Stučkas valdības ekonomisko politiku 1919. gadā, kā arī par jaunlatviešiem. Lai gan CK biroja sēdē 1959. gada 15. decembrī tika apgalvots, ka P. Dzērve esot pārāk ātri izvirzīts, pārāk saslavēts, neesot vēl bijis pietiekami nobriedis institūta vadīšanai utt., šie argumenti bija demagoģiski.

Otrs apgalvojums bija, ka tieši E. Berklavs esot bijis tas, kurš veicinājis P. Dzērves karjeru un viņu visādi centies izvirzīt. Jādūmā, E. Berklavs patiešām cienīja un bija augstās domās par P. Dzērvi. Taču nekas neliecina, ka bez E. Berklava atbalsta viņš nebūtu kļuvis par to, par ko viņš kļuva (iespējams, lielāka loma viņa karjerā bija Fricim Deglavam).<sup>50</sup> Apgalvojumus, ka viņš esot bijis E. Berklava personīgs draugs un padomdevējs, P. Dzērve noliedza. E. Berklavs padomus neesot prasījis, un viņš neesot devis, turklāt “viņš vispār neklausījās citu padomos”.<sup>51</sup>

Vēl viens faktors, kas noveda pie P. Dzērves vajāšanas, bija viņa paša uzskati un darbība, tajā skaitā principiāls ideoloģisks konflikts ar institūta direktoru no 1952. gada jūnija līdz 1957. gada februārim J. Bumbieri, cilvēku, kas ir atstājis izteikti negatīvu nospiedumu Latvijas zinātnē 40. un 50. gados. P. Gulāns savās atmiņās viņu raksturo kā cilvēku, kurš par savu galveno uzdevumu uzskatīja cīņu ar buržuāzisko nacionālismu un kuram ir piemītusi visai dīvaina, varbūt pat slimīga psihika.<sup>52</sup> J. Bumbieris bija arhetipisks konservatora – staļinista paraugs. Ar lielām grūtībām viņu izdevās nomainīt ar liberālāku direktoru – Frici Deglavu, bet viņš bija smagi slims un nomira 1957. gada novembrī. Visā šajā laikā un līdz apstiprināšanai direktora amatā Ekonomikas institūtu faktiski vadīja P. Dzērve. Taču J. Bumbieris joprojām bija institūta zinātniskās padomes loceklis un kļuva par konsekventu P. Dzērves oponentu. J. Bumbiera dogmatisms tracināja P. Dzērvi, un viņš nereti nespēja

slēpt savas antipātijas. Konflikts tā laika padomju politiskajā terminoloģijā tika apzīmēts kā revizionisma un dogmatisma pret-nostatījums. Citiem vārdiem to varētu nosaukt par cīņu starp tiem, kas uzskatīja, ka staļiniskais marksisms-ļeņinisms nespēj adekvāti izskaidrot jaunus vēsturiskos apstākļus un ir jāpār-revidē tā normas, un pie šiem cilvēkiem piederēja P. Dzērve, un starp tiem, kas cīnijās pret staļinisma dogmu modificēšanu, un šo nometni pārstāvēja J. Bumbieris. Ar savu noslieci saskatīt buržuāzisko nacionālismu jebkur viņš izrādījās noderīgs sabiedrotais A. Pelšem cīņā pret nacionālkomunistiem. Turklāt J. Bumbierim bija nopietna atbalsta bāze Ekonomikas institūtā, kurš tika uzskatīts par “ideoloģisku” institūtu un bija izveidojies par atvaļinātu armijas politisko darbinieku un caurkritušu partijas funkcionāru rezervātu. Būtībā institūta darbinieki bija sadalījušies divās nometnēs. Viena daļa bija zinātnieki, un viņi vairākumā bija P. Dzērves pusē, otra daļa – ideoloģiskie darbinieki, kas savu zinātnisko mazspēju kompensēja ar citīgu “revizionisma” un “nacionālisma” apkaršanu. Šī pēdējā grupa īpaši neizcēlās līdz 1959. gada jūlijam, kad P. Dzērve bija varas pozīcijās, bet pēc jūlija plēnuma viņi kopā ar J. Bumbieri uzsāka visistākās “raganu medības”, uzbrūkot P. Dzērvem un identificējot un vajājot viņa piekritējus. Daļa zinātnieku mēģināja saglabāt neitralitāti, kas gan ne vienmēr izdevās.

1958. gada 20. jūnijā ZA Ekonomikas institūta partijas sapulce apsprieda PSKP CK slēgto vēstuli par Dienvidslāviju. Debātēs uzstājās arī institūta direktors P. Dzērve, un viņš izteicās, ka “galvenās briesmas, ar kurām vajagot cīnīties, – revizionisms. Taču nedrīkst aizmirst arī par cīņu ar dogmatismu.”<sup>53</sup> 1959. gada 25. decembrī, kad P. Dzērves vajāšana norisa pilnā sparā, institūta partijas organizācijas sapulcē Grigorijs Besedins kā svarīgu apsūdzības punktu izvirzīja to, ka “b. Dzērve nenosodīja dienvidslāvu komunistu lozungu par to, ka galvenās briesmas ir nevis revizionisms, bet dogmatisms”.<sup>54</sup> Padomju Savienības ideoloģiskajā hierarhijā revizionisms tika traktēts kā daudz

lielāks ļaunums nekā dogmatisms, bet attieksme pret šiem diviem jēdzieniem parādīja attiecīgā cilvēka liberālisma pakāpi.

### SMAGĀ RŪPNIECĪBA PRET TAUTAS PATĒRIŅA PREČU RAŽOŠANU UN DARBASPĒKA RESURSU PROBLĒMA

“Perspektīvās” nekas nav teikts par smagās rūpniecības attīstības ierobežošanu un iedzīvotāju patēriņam nepieciešamo preču ražošanas tempu paātrinājumu, respektīvi, “B” grupas prioritāti pār “A” grupu. Tā bija ļaunprātīga interpretācija, lai dotu iespēju apvainot P. Dzērvi un caur viņu arī E. Berklavu sociālistiskās industrializācijas teorijas pamatu graušanā. Vienīgā P. Dzērves kritiķu apsūdzība, kas patiešām atspoguļo “Perspektīvu” nostādnes, bija par to, ka viņš vadījās no apsvēruma, ka darbaspēka bilance ir saspringta un ka nozaru perspektīvu izstrādē jābalstās uz vietējām darbaspēka rezervēm, respektīvi, no ekstensīvas jāpāriet uz intensīvu ražošanu. Tā patiešām bija konceptuāla nostādne. Jāatzīmē, ka tā vienlaikus bija arī visai utopiska un padomju ekonomiskās sistēmas apstākļos nerealizējama, taču P. Dzērve, tāpat kā daudzi citi padomju ekonomisti, tolaik visai optimistiski novērtēja sociālistiskās ekonomikas potenciālu.

Ar šo konceptuālo nostādni ir saistīta arī doma par “c” grupas nozaru lietderību, un tā patiešām netieši iekļauj jautājumu par smagās rūpniecības perspektīvām. Visi izteikumi šajā jautājumā ir saistīti ar septiņgades plāna apspriešanu un principā iebilst pret tādas produkcijas ražošanu, kas bija materiālietilpīga un pārsvarā tika patērēta ārpus republikas. Tomēr runa pārsvarā bija par atteikšanos no atsevišķiem uzņēmumiem, bet ne no mašīnbūves un metālapstrādes principā. Tā P. Dzērve rakstīja, ka “vajadzētu attīstīt tādas mašīnbūves un aparātu būves nozares, kas patērē maz metāla. Šajā sakarībā vajadzētu apsvērt, vai ir mērķtiecīgi ražot mūsu republikā tādas mašīnbūves produkcijas

veidus kā eļļošanas iekārtas melnās metalurģijas uzņēmumiem, krānu bremžu ierīces utt.”<sup>55</sup> Vienlaikus viņš iestājās par Latvijas apstākļiem piemērotas lauksaimniecības tehnikas ražošanu.

B. Treijs saistībā ar septiņgades plānu rakstīja, ka “neapšaubāmi pretrunā ar taupības režīmu ir Latvijas republikā paredzētā tādu nozaru paplašināšana, kuru vajadzībām nākas ievest milzīgus daudzumus metāla (Rīgas vagonu rūpnīca, Dīzeļrūpnīca)”<sup>56</sup> Ar viņa izteikumu sasauca E. Berklava viedoklis septiņgades plāna apspriešanas laikā LPSR Ministru padomes un LKP CK biroja kopējā sēdē 1958. gada 17. oktobrī, kuru kā viņa pretinieki, tā arī apoloģēti izmantoja un izmanto kā galveno argumentu, lai pierādītu viņa negatīvo nostāju pret smagās rūpniecības attīstību. E. Berklava galvenos iebildumus var sasummēt šādi: 1) bruto produkcijas pieaugumu tikai daļēji sedz darba ražīguma pieaugums. Tas nozīmē, ka pārējo paredzēts segt ar strādājošo skaita palielināšanu. Rīgas iedzīvotāju skaitu nedrīkst palielināt uz mehāniskā pieauguma rēķina, bet plānā bija paredzēts rekonstruēt Rīgas vagonu rūpnīcu, Dīzeļu rūpnīcu un Elektromašīnu rūpnīcu, kas nozīmētu jaunu darba roku piesaistīšanu (kā ražošanai, tā celtniecībai); 2) nevar piekrist strukturālajām izmaiņām rūpniecībā, kuras noteica plāns, jo tajā bija paredzēts palielināt mašīnbūves īpatsvaru, bet samazināt vieglās rūpniecības, pārtikas nozares un kokapstrādes īpatsvaru. Jautājumā par to, kur tad īsti papildus strādājošos dabūs, lai palielinātu strādnieku un kalpotāju skaitu no 523 līdz plānā paredzētajiem 612 tūkstošiem, Valsts plāna priekšsēdētājs A. Čulītis bija izvairīgs un nekonkrēts. Viņš apgalvoja, ka daļu (apmēram 16 tūkst.) varēs piesaistīt no kolhoziem, īpaši Latvijas austrumu rajonos, un ka lielas rezerves ir pilsētās, kur esot iedzīvotāji, kas neesot nodarbināti “sabiedriski derīgā darbā”<sup>57</sup> Acīmredzot B. Treijs zināja par šiem E. Berklava iebildumiem, turklāt šķiet, ka tie atbilda arī dažiem TSP vadības apsvērumiem par rūpniecības optimizāciju.<sup>58</sup>

Saistībā ar divām Ekonomikas institūta sastādītām izziņām par darbaspēka resursiem laukos vajāšanu upura lomā nonāca

CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs Antons Lūriņš, pēc kura pieprasījuma tās tika sagatavotas, un nepatīkšanas piedzīvoja arī Ekonomikas institūta darbinieki B. Treijs, Magnuss Kukainis un P. Guļāns. Taču jāatzīmē, ka CK biroja 1960. gada 29. jūlija lēmumā par Antona Lūriņa sūdzības izskatīšanu nav pateikts, ka viņš izziņas būtu pieprasījis pēc E. Berklava norādījuma, bet ar stilistiskas ekvilibristikas palīdzību tiek radīts iespaids, ka saistība pastāv.<sup>59</sup>

1959. gada janvāra sākumā A. Lūriņš bija uzdevis B. Treijam sastādīt izziņu par darba resursiem Latvijas lauksaimniecībā, kas arī tika izdarīts.<sup>60</sup> A. Lūriņš pieprasīja izziņu papildināt, un dažas dienas vēlāk institūts iesniedza jaunu variantu. Abi izziņas varianti maz atšķiras, otrajā lielāks uzsvars likts uz kolhoziem. Izziņas autori norādīja, ka pēdējos gados ir stipri samazinājies darba spējīgo kolhoznieku īpatsvars un ievērojami pieaudzis gados veco cilvēku un sieviešu īpatsvars. Tas rada darbaspēka deficītu sezonas darbu laikā, kuru samazina, piesaistot pilsētniekus un pagarinot lauku darbu termiņus. Izziņas autori atklāti neapstrīdēja septiņgades plāna skaitļus, kas paredzēja ļoti strauju lauku mehanizācijas pieaugumu. Taču viņi norādīja, ka, lai sasniegtu septiņgades plānā paredzēto, katram kolhozam vidēji gadā būtu nepieciešami trīs reizes lielāki kapitālieguldījumi nekā sešos iepriekšējos gados, kas bija nereāli. Turklāt, ja arī iecerētos rādītājus izdotos sasniegt, lauku darbu sezonas laikā tas ļautu nodrošināt vajadzību pēc darba rokām tikai par 88%. Bez tam tika norādīts, ka apmēram 25% kolhoznieku darba tiek iztērēts piemājas saimniecības apkopšanai.<sup>61</sup>

Izziņā būtībā nebija nekā tāda, kas jau iepriekš nebija zināms. Ka laukos nav darbaspēka rezervju, bija vispārzināms fakts. Tā VP komisijas sēdē 1957. gada 25. janvārī, apspriežot jautājumu par darba resursiem, tika norādīts, ka kolhoznieku skaits gadu no gada samazinās, turklāt kolhozos pat intensīvo lauku darbu sezonā sieviešu darbs tiek izmantots par 59 procentiem, bet vīriešu – par 78 procentiem. Tika arī atzīts, ka par

mehanizācijas ietekmi uz darbaspēka vajadzības samazināšanu nav nekādu nopietnu aprēķinu, bet pastāv tikai pieņēmumi.<sup>62</sup> Ekonomistu vidū acīmredzami nebija īstu domstarpību šajā jautājumā. Tie, kas iebilda, bija ideoloģiskie darbinieki, kas sajuta, ka statistika šajā gadījumā grauj ticību septiņgadu plānam.

Kopumā E. Berklava un ekonomistu iebildumi pret sastādīto plānu bija pamatoti, bet, iespējams, jau nokavēti, jo priekšlikumi par kapitālieguldījumiem rūpniecības uzņēmumu paplašināšanai un būvniecībai un to titulsaraksti jau vairākkārt bija saskaņoti ar Maskavu. Ne republikas Valsts plāns, ne arī TSP, kas bija panākuši nosaukto objektu iekļaušanu plānā, nebija gatavi ieklausīties iebildumos, tie tikai kaitināja atbildīgās personas, kas bija saskaņojušas septiņgades plānu. Savukārt šie iebildumi balstījās uz apsvērumiem, ka Latvijai vairāk vajadzētu specializēties nevis materiālietilpīgas produkcijas ražošanā, bet gan tādās nozarēs kā radiotehnika, elektronika u.tml., kas prasīja mazāk ievesto materiālu, bet izlaida dārgāku un kvalificētāku darbu prasošu produkciju, kā arī izvērst Latvijas ekonomikā tipiskas un labi attīstītas nozares – pārtikas un vieglo rūpniecību, kokapstrādi. Principā tas bija pareizi, un tam neiebilda arī Valsts plānā un TSP, taču ikdienas rūpniecības pārvalde bieži vien gāja savus ceļus, kas stipri atšķīrās no teorētiskajiem pieņēmumiem. Turklāt arī tad, ja nozaru struktūra būtu izmainīta tā, lai likvidētu materiālietilpīgu ražošanu, tas nekādā ziņā nemazinātu tendenci veidot lielus rūpniecības uzņēmumus un piesaistīt papildus darbaspēku. 50.–60. gados tehnoloģiskais līmenis arī elektronikas un radiotehniskajos uzņēmumos bija tāds, kas prasīja daudz roku darba ierīču montāžai.

Jāatzīmē, ka, iebilstot pret papildus darbaspēka piesaistīšanu, ne P. Dzērve, ne E. Berklavs neiebilda pret trim lielām ķīmiskām rūpniecībām, kuras bija paredzēts uzbūvēt vai sākt būvēt Latvijā septiņgades laikā. Tās bija Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīca, Valmieras stikla šķiedras rūpnīca, kā arī plastmasu rūpnīca polietilēna cauruļu ražošanai (kuru neuzbūvēja). Viens no sep-

tiņgades prioritārajiem virzieniem bija ķīmiskās rūpniecības attīstība. Par to tika daudz runāts septiņgadu plāna sastādīšanas un apspriešanas laikā. Taču runa bija tikai par TSP pārziņā esošajiem uzņēmumiem, piemēram, Rīgas laku un krāsu rūpnīcas paplašināšanu, koksnes ķīmijas rūpniecību u.tml. Diskusijas nemaz neskāra plānā iekļautos minētos lielos uzņēmumus, lai gan tie bija ietverti LKP CK un LPSR Ministru padomes 1958. gada 16. septembra lēmumā.<sup>63</sup> Iemesls acīmredzot bija tas, ka diskusijas par septiņgadu plānu skāra tikai Ministru padomes pārziņā esošos uzņēmumus, bet jaunuzbūvējamie bija PSRS mēroga ķīmiskās rūpniecības uzņēmumi, kas bija iekļauti septiņgades plānā ar PSKP CK un PSRS Ministru padomes 1958. gada 23. jūlija lēmumu. Minētais Latvijas lēmums to tikai dublēja. Jāsaka gan, ka šai situācijai var būt vēl viens izskaidrojums – ķīmiskā rūpniecība tika uzskatīta par progresīvu nozari, tādēļ pret jaunu tās uzņēmumu celtniecību, neskatoties uz blaknēm – celtnieku un rūpnīcu personāla piesaistīšanu no ārpuses, neviens negribēja runāt. Turklāt E. Berklavu vairāk uztrauca imigrācija Rīgā, bet šos uzņēmumus bija paredzēts celt provinces pilsētās.

## SECINĀJUMI

Dokumentu analīze liecina, ka nav iespējams runāt ne par nacionāļkomunistu ekonomisko koncepciju, ne arī par ekonomisko programmu. Pastāvēja dažas konceptuālas nostādnes, kas izpaudās P. Dzērvies izstrādātajā pētniecības programmā “Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības perspektīvas” – par to, ka ekonomikas nozaru perspektīvajā plānošanā jāvadās no sarspringtās darbaspēka bilances un ka jāpārskata tādu uzņēmumu lietderība, kuru ražošanas process prasa daudz ievestā metāla un kuru produkcija pārsvarā tiek patērēta ārpus Latvijas.

Par izstrādātu koncepciju vai programmu mēs varētu runāt tad, ja pētījums būtu pabeigts un patiešām būtu skaidri formulētas Latvijas tautsaimniecības attīstības prioritātes. Nodoms



veikt šādu kompleksu republikas tautsaimniecības inventarizāciju bija PSRS mērogā unikāls solis, lai gan mēs nezinām, vai Ekonomikas institūta darbinieku spēkos bija to realizēt.

Priekšstats par P. Dzērvī kā nacionālkomunistu ideologu lielā mērā izriet no tā, ka viņu par tādu centās padarīt A. Pelše un viņa līdzskrējēji. Nenoliedzami, viņam bija plašāks redzesloks un labāka izglītība nekā lielākajai daļai tā laika nomenklatūras darbinieku, un viņš bija uzņēmīgs pret liberālajām tendencēm padomju ekonomikas zinātnē, bija gatavs revidēt staļinisma ekonomiskās dogmas. Iecere izveidot racionālu tautsaimniecības modeli atbilda tā laika padomju ekonomistu liberālākās daļas uzskatiem, bet nebija pieņemama tai partokrātu daļai, kas iestājās pret jebkādu Staļina izveidoto politiskās ekonomikas dogmu pārskatīšanu. Slēptā cīņa starp liberālajiem un dogmatiskajiem marksistiem, kas notika kā Latvijā, tā arī Maskavā, bija viens no faktoriem, kas izraisīja izrēķināšanos ar P. Dzērvī. Nenoliedzami, būtiski to ietekmēja J. Bumbiera antipātijas pret viņu.

Otrs aspekts, kam bija principiāla nozīme, bija A. Pelšes grupējuma centieni pierādīt, ka ir pastāvējusi nacionālistiska grupa, kuru vadījis E. Berklavs un kuras ideologs ir bijis P. Dzērve. Lai viņu diskreditētu, tika izmantoti visi iespējamie līdzekļi, tajā skaitā pierakstot viņa izteikumiem, publikācijām un “Perspektīvām” saturu un jēgu, kāds tiem nepiemita. Diemžēl A. Pelšes un viņa domubiedru interpretācijas arī šodien dažkārt tiek uzskatītas par adekvātu P. Dzērves un vispār nacionālkomunistu uzskatu un darbības atspoguļojumu.

Atšķirībā no P. Dzērves E. Berklava skatījums uz tautsaimniecības attīstību bija šaurāks. Viņš koncentrējās uz vienu problēmu – imigrācijas pārtraukšanu, turklāt, ja P. Dzērve risinājumu saskatīja ražošanas intensifikācijā, mehanizācijā, automatizācijā, tad E. Berklava piedāvātās problēmu risināšanas metodes bija drīzāk politiski administratīvas, bez tam viņa uzskatiem par tautsaimniecības attīstības prioritātēm trūka sistemātiskuma, tie dažkārt bija pretrunīgi. Atteikšanās no mate-

riālietlīgās produkcijas ražošanas un tehnoloģiski sarežģītākas radiotehniskās un elektroniskās produkcijas, kā arī pārtikas un vieglās rūpniecības attīstība padomju ekonomikas apstākļos nebūtu apturējusi lielo rūpniecības uzņēmumu celtniecību un mainījusi nepieciešamību pēc ievestā darbaspēka, tādējādi mērķis novērst Latvijas rusifikāciju nebūtu sasniegts.

#### ATSAUCES UN PIEZĪMES

- <sup>1</sup> Sk., piem.: Gatis Krūmiņš (sast.) (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava; Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Jumava; u.c.
- <sup>2</sup> Sk., piem.: Jānis Riekstiņš (2008). I nodaļa. Pretdarbība varas struktūrās. No: Valdis Blūzma, Tālavs Jundzis, Jānis Riekstiņš, Heinrihs Strods, Džins Šārps. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945–1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija; William D. Prigge (2015). *Bearslayers: The Rise and Fall of the Latvian National Communists*. New York: Peter Lang; Michael Loader (2015). *The Thaw in Soviet Latvia National Politics 1953–1959*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy King's College London, Department of History. Pieejams: [https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/52106319/2015 Loader Michael 1164272 \\_ethesis.pdf](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/52106319/2015 Loader Michael 1164272 _ethesis.pdf)
- <sup>3</sup> Krūmiņš. *Latvijas tautsaimniecības vēsture*, 262.–263. lpp.
- <sup>4</sup> Sk., piem.: Egils Levits (1998). Latvija padomju varā. No: Valdis Blūzma, Ojārs Celle, Tālavs Jundzis u.c. *Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 54. lpp.; Jānis Stradiņš (1998). *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga: Zinātne, 226.–227. lpp.; Riekstiņš. I nodaļa. Pretdarbība varas struktūrās.
- <sup>5</sup> Prigge. *Bearslayers*, p. 121.
- <sup>6</sup> Saīsināti šo institūciju parasti sauc par Valsts plānu. Tā bija viena no galvenajām PSRS ekonomiskās pārvaldes institūcijām, un tās funkcijās ietilpa ekonomikas plānošana, materiālo resursu un saražotās produkcijas sadale. Nacionālo republiku valsts plāni bija pakļauti PSRS Valsts plānam Maskavā. Šis iestādes oficiālais nosaukums vairākkārt mainījās: 1921.–1948. gadā – Valsts plāna komisija, bet 1948.–1955. gadā – Valsts plāna komiteja. 1955. gada maijā PSRS līmenī Valsts plānu sadalīja divās iestādēs – Valsts perspektīvās ekonomiskās plānošanas komisijā un Valsts tekošās ekonomiskās plānošanas komisijā, bet divus gadus vēlāk šādu

- sadalījumu atzina par nelietderīgu un tās atkal apvienoja PSRS Valsts plāna komitejā, kas ar šo nosaukumu pastāvēja līdz PSRS sabrukumam. Latvijas PSR 1955.–1957. gadā Valsts plāna komiteja turpināja pastāvēt kā vienota iestāde. Jāuzsver, ka par Valsts plāna komisiju sauca arī šīs iestādes vadības sanāksmi, kura ministrijās darbojās ar nosaukumu “kolēģija”.
- <sup>7</sup> Ekonomikas institūta partijas biroja sēdes protokols 1959. gada 2. septembrī. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), PA-819–1–98, 107. lp., krievu valodā.
  - <sup>8</sup> Ēriks Rozenbaums. Nerealizētā alternatīva. *Cīņa*, 06.09.1989.
  - <sup>9</sup> Arhīvi runā. Pirmpublicācija latviešu valodā. ZA Ekonomikas institūta direktors Pauls Dzērve par Latvijas tautsaimniecību, 1959. gads. *Latvijas Vēstnesis*, 10.08.1999. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/18287>.
  - <sup>10</sup> *Padomju Jaunatne*, 01.01.1990.
  - <sup>11</sup> Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Zinātnes, skolu un kultūras nodaļas vadītājas L. Lapinas un vadītājas vietnieka N. Muravjova slepenais ziņojums Centrālās komitejas birojam par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta darba pārbaudes rezultātiem. Irēne Šneidere (atb. red.) (2001). *Latvija padomju režīma varā 1945–1986. Dokumentu krājums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 228.–242. lpp.
  - <sup>12</sup> Latvijas KP Centrālās komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, 2, 78.–91. lpp.; 3, 80.–95. lpp.; 4, 67.–95. lpp.; 5, 79.–95. lpp.; 6, 63.–95. lpp.
  - <sup>13</sup> Pauls Dzērve (1956). Padomju Latvijas tautas saimniecības attīstība. *Karogs*, 7, 83.–90. lpp.; Pauls Dzērve (1959). Komunistiskās celtniecības septiņgade. *Karogs*, 1, 97.–106. lpp.; Benjamiņš Treijs. Komunisma celtniecības plāns. *Literatūra un Māksla*, 22.11.1958.
  - <sup>14</sup> Pēteris Guļāns (2008). *Pieredzētais un pārdzīvotais*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts.
  - <sup>15</sup> Ar tautsaimnieka skaidro prātu. *Latvijas Vēstnesis*, 10.08.1999. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/18281>.
  - <sup>16</sup> Eduards Berklavs (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams.
  - <sup>17</sup> Paul R. Gregory, Robert C. Stuart (1994, copyright). *Soviet and Post-Soviet Economic Structure and Performance*. 5th edition. Harper Collins College Publishers, p. 290.
  - <sup>18</sup> LVA, 693–1–129, 118.–120. lp.
  - <sup>19</sup> Natalia Kibita (2013). *Soviet Economic Management under Khrushchev: The Sovnarkhoz Reform*. London; New York: Routledge, pp. 19–21.
  - <sup>20</sup> Irene Shneidere (1989). *Sotsialisticheskaia industrializatsia v Latvii: khod, itogi, problemy*. Rīga: Zinatne, s. 115.
  - <sup>21</sup> Tā 1957. gada 8. novembrī Latvijas Valsts plāns nosūtīja vēstuli PSRS Valsts plāna priekšsēdētāja vietniekam Georgijam Perovam, protestējot pret to, ka 1958. gada valsts plāna sastādīšanas formās vairāki produkcijas veidi, kurus

- ražoja Latvijas rajonu un pilsētu izpildkomitejām pakļautie uzņēmumi (mēbeles, trikotāža, audumi, apavi), bija iekļauti kā tādi, kurus sadala PSRS Ministru padome, norādot, ka tas ir pretrunā ar tās 1955. gada 4. maija lēmumu, kas deva tiesības republiku ministriju, resoru un ražošanas kooperācijas produkciju, kas tiek izmantota republikas teritorijā, sadalīt republiku ministru padomēm, turklāt norādīja, ka šāda kārtība bijusi spēkā visus pēckara gadus. *LVA*, 693–1–143, 105.–106. lp.
- <sup>22</sup> *LVA*, 693–87–8, 115. lp.
- <sup>23</sup> *LVA*, 693–87–9, 68.–70. lp.
- <sup>24</sup> *LVA*, 270–2–2975, 36. lp.
- <sup>25</sup> *O poriadke planirovaniia narodnogo khoziaistva SSSR. LVA*, 270–3–202, 176.–180. lp.
- <sup>26</sup> Sk.: Dzērve. Komunistiskās celtniecības septiņgade, 103. lpp.
- <sup>27</sup> *Stenogramma teoreticheskoj konferentsij, provedennoj TsK KP Latvii 27 i 28 marta 1959 goda. LVA*, PA-101–22–76, 104. lp.
- <sup>28</sup> Gatis Krūmiņš uzskata, ka 50. gadu beigās Latvijas tautsaimniecība bija vislabāk nostādītā visā PSRS. Sk.: Krūmiņš. *Latvijas tautsaimniecības vēsture*, 271. lpp.
- <sup>29</sup> Ar tautsaimnieka skaidro prātu...
- <sup>30</sup> Rozenbaums. Nerealizētā alternatīva; Ar skatienu pagātnē, tagadnē un nākotnē. Prof. Jānis Stradiņš, LZA prezidents: Ievadreferāts LZA sēdē “Latvijas tautsaimniecības aktualitātes” 1998. gada 11. septembrī. *Latvijas Vēstnesis*, 15.09.1998. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32763>; Riekstiņš. I nodaļa. Pretdarbība varas struktūrās, 173. lpp.
- <sup>31</sup> *LVA*, PA-101–23–33, 49.–57. lp. Publicēts krievu un latviešu valodā: Šneidere. *Latvija padomju režīma varā 1945–1986*, 228.–242. lpp. Pārbaudes komisiju 11 cilvēku sastāvā bija apstiprinājis LKP CK sekretariāts, un to vadīja Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas politekonomijas katedras vadītājs Pēteris Allens. Pēc P. Guļāna teiktā, komisija nav spējusi vienoties un it īpaši neizlēmīgs bija izrādījies tās vadītājs, tādēļ pieaicināti seši Maskavas speciālisti (pārsvārā no Maskavas Valsts universitātes un PSRS ZA Ekonomikas institūta), ar kuru palīdzību tika uzrakstīts nepieciešamais teksts, kas gan faktiski tikai atkārtoja un paplašināja P. Dzērves pretinieku izteikumus, kas bija izskanējuši jūlija plēnumā un pēc tā. Guļāns. *Pieredzētais un pārdzīvotais*, 53. lpp.
- <sup>32</sup> Šneidere. *Latvija padomju režīma varā 1945–1986*, 237.–238. lpp.
- <sup>33</sup> Citēts pēc: Ar skatienu pagātnē, tagadnē un nākotnē...
- <sup>34</sup> Arhīvi runā. Pirmpublicācija latviešu valodā...
- <sup>35</sup> *Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs* (turpmāk: *LZA arhīvs*), 2369–1–108, 5. lp.
- <sup>36</sup> Šķiet, ka šāda neuzticēšanās ekonomistu aprindās, vismaz Ekonomikas institūtā, bija pietiekami izplatīta. Tā Ekonomikas institūta atklātajā partijas

- sapulcē 1959. gada 24. aprīlī Eduards Veiss izteicās, ka Valsts plānā esot “daudz neizglītotu cilvēku” (LVA, PA-819-1-98, 40. lp.). Šis izteikums viņam atspēlējās vēlāk. 1960. gada 22. martā, kad E. Veiss jau bija pārgājis darbā uz Valsts plānu, tā slēgtajā partijas sapulcē tika pieprasīts, ka jāizskata viņa darbība Ekonomikas institūtā. Formālais iemesls bija tas, ka E. Veiss kādu laiku P. Dzērves vadībā bija institūta zinātniskais sekretārs (LVA, PA-783-1-12, 76. lp.).
- <sup>37</sup> LVA, 270-2-2975, 14. lp.
- <sup>38</sup> LVA, PA-819-1-98, 36. lp.
- <sup>39</sup> LZA arhīvs, 2369-1-119, 54. lp.
- <sup>40</sup> Arhīvi runā. Pirmpublicācija latviešu valodā... Trekninājumi oriģinālā.
- <sup>41</sup> Turpat.
- <sup>42</sup> LVA, PA-101-22-60, 248. lp.
- <sup>43</sup> LZA arhīvs, 2369-1-106, 84. lpp.
- <sup>44</sup> LVA, PA-819-1-98, 38. lp.
- <sup>45</sup> Tulkojums no krievu val. LVA, PA-819-1-98, 42. lp.
- <sup>46</sup> LVA, PA-101-22-60, 303. lp.
- <sup>47</sup> Turpat, 323. lp.
- <sup>48</sup> Turpat, 326. lp.
- <sup>49</sup> Turpat, 324. lp.
- <sup>50</sup> Ar skatienu pagātnē, tagadnē un nākotnē...
- <sup>51</sup> LVA, PA-101-22-60, 279. lp.
- <sup>52</sup> Guļāns. *Pieredzētais un pārdzīvotais*, 65. lpp.
- <sup>53</sup> LVA, PA-819-1-97, 128. lp.
- <sup>54</sup> LVA, PA-819-1-98, 110. lp.
- <sup>55</sup> Dzērve. Komunistiskās celtniecības septiņgade, 103. lpp.
- <sup>56</sup> Treijs. Komunisma celtniecības plāns.
- <sup>57</sup> LVA, 270-2-2975, 7.-14., 35.-36., 43.-44. lp.
- <sup>58</sup> V. Krūmiņš 1959. gada 15. decembra CK biroja sēdē apgalvoja, ka TSP priekšsēdētājs Georgijs Gaile esot norādījis, ka Dīzeļu rūpnīca jāslēdz un tās telpās jāorganizē kaut kas cits. Sk.: LVA, PA-101-22-60, 313. lp.
- <sup>59</sup> Antona Lūriņa personas lieta. LVA, PA-15500-2-2409, 50.-51. lp.
- <sup>60</sup> B. Treija paskaidrojums LKP CK Zinātnes, skolu un kultūras nodaļas vadītājas vietniekam N. Muravjovam 25.12.1959. un M. Kukaiņa paskaidrojums. LVA, PA-101-23-51a, 190.-191. lp., krievu valodā.
- <sup>61</sup> *K voprosu o resursakh rabochei sily v sel'skom khoziaistve Latviiskoi SSR*. LVA, PA-101-23-51a, 193.-196. lp.
- <sup>62</sup> LVA, 693-87-8, 6.-7. lp.
- <sup>63</sup> LKP CK un LPSR Ministru padomes lēmums Nr. 501. LVA, 270-2-4155, 8. lp.

ECONOMIC PROGRAMME OF NATIONAL  
COMMUNISTS – WAS THERE ONE?\**Daina Bleiere*

Dr. hist., senior researcher, Institute of History of Latvia, Latvian University.  
Research interests: the Latvian history of the 20th century, impact of the Soviet regime on the society of Latvia.

There is common knowledge that Latvian national communists in the 2nd half of the 1950s had elaborated an economic concept or programme authored by Pauls Dzērve. The issue whether such concept really existed should be looked at in the context of attempts to reform the Soviet economy after Stalin's death, and especially in the context of the 1957 decentralisation of economy management. These developments raised hopes that the rights of the Soviet national republics in management of their economy would be increasingly widened, and that these republics would be able to formulate their own economic priorities. However, analysis of documentary evidence shows that no economic concept or programme of Latvia's economic development existed, although P. Dzērve's ambition was to create one.

*Keywords:* National Communism, economics, Eduards Berklavs, Pauls Dzērve, councils of national economy (*sovnarkhozy*), decentralisation of economic management in the USSR.

## Summary

The article is based on a wide range of archival materials from the Latvian State Archives, Archive of the Latvian Academy of Sciences, Academic Library of the Latvian University, as well as on published documents and articles, and published memories of participants of the events. Analysis of these sources provide evidence that Latvian national communists were influenced to a significant extent by attempts of the USSR leadership after Stalin's death to make economy more vigorous and to increase its effectiveness by granting more rights to republics for economic management. Of particular importance was *sovnarkhoz* reform of 1957, under which more than 96 per cent of industrial enterprises in Latvia were under the control of the Latvian SSR Council of Ministers. However, Moscow kept key instruments of management and control, because

---

\* The article has been worked out within the Research Programme "Territory of Latvia as an area of interaction of various cultural spaces, religious, political, social and economic interests for Prehistory to Present-Day".

the State Planning Committee (*Gosplan*) was still in control of planning, distribution of material funds, and production. The economic views of Latvian national communists could be expressed on several occasions. The most important of these were the elaboration of the seven-year (1959–1965) plan in 1958–1959, as well as development of the research programme “Perspectives of development of the Latvian national economy” by the Institute of Economy of the Latvian SSR Academy of Science in 1959 under the guidance of the Director of the Institute Pauls Dzērve. He is widely considered to be the brain of the national communists.

Discussion of the seven-year plan was used by E. Berklavs to express his objections against plans to enhance the industrial production in an extensive way – by attracting more workforce from outside Latvia. Stopping of immigration (mostly in Riga) was the main issue for Berklavs. As regards other economic problems, his views were less clear and often contradictory. It should be mentioned that economists P. Dzērve, Benjamiņš Treijs and others also were of opinion that in planning of reconstruction and new construction of industrial enterprises the tiny reserves of working force in Latvia should be taken into account. Their opponents were of the opinion that there are still big reserves in kolchozes, which was not true. Many economists in Latvia considered that the priority in Latvian industry must be given to enterprises producing radioelectronics and other high-technology products, chemical industry in particular, as well as to the traditional and well-established food and light industries. But there was little discussion, or none at all, that the development of these industries also would demand additional workforce.

The research programme “Perspectives of development of the Latvian national economy” often is considered by researchers as the concept or the programme. However, this was only a research programme, which was started in early 1959, and until the defeat of national communists during the Latvian Communist Party plenary meeting of July 1959 it was still on a very early stage of development – to some extent, due to indisposition of the Latvian SSR *Gosplan* to provide the Institute of Economy with the necessary information. Chairman of the *Gosplan* Augusts Čulītis became one of the most open critics of Berklavs and Dzērve at the 1959 July plenary meeting, and after it *Gosplan* was cleaned of people who were considered followers of Berklavs. Even more intensive witch-hunting started at the Institute of Economy in which there occurred strong confrontation between two groups – “dogmatics” led by the former Director of the Institute Jānis Bumbiers, and “revisionists” led by Pauls Dzērve.

Returning to the research programme, it should be said that Dzērve's ambition, indeed, was to create a kind of concept of development of the Latvian economy for the next 10–15 years, but he had too little time to do this. He was accused of “revisionistic” approach, dividing all branches of economy in two parts and six subdivisions, according to sources of materials and distribution of production (inside Latvia or outside), despite that this idea was borrowed in part from the Moscow Institute of Economy. However, this division was not a concept, but an instrument of research. Some conceptual moments could be seen in the research programme: 1) the thesis that perspective planning of the republican economy must take into account the shortage of work force; 2) that expediency of industrial enterprises whose production demanded large quantities of metal imported from other regions of the USSR and was utilised mainly outside Latvia, must be reconsidered. However, there was no opposition against heavy industry as such. The most part of the arguments by opponents to E. Berklavs and P. Dzērve in fact were fabricated by distorting and maliciously reformulating their real ideas and arguments.

In general, Latvian national communists' attempts to deal with problems of economy covered a rather short time-space – from the first half of 1958 to mid-1959. Although the economic problems were used as the strongest tool to defeat national communists, motivation of their opponents was of an ideological, not economic nature. But national communists either did not have a clear vision of the Latvian economic perspectives.